

Noodzakelijke verplaatsing in poëzie en hulpverlening

Een boekessay over de dichters
M. Vasalis en Rutger Kopland

M. Vasalis, **Verzamelde gedichten**.

Van Oorscot, Amsterdam 2015, 8e druk. ISBN 9789028261198, 191 pag., € 17,50

Rutger Kopland, **Verzamelde gedichten**.

Van Oorscot, Amsterdam 2015, 6e druk. ISBN 9789028261181, 575 pag., € 19,95

Hans Janssen

IN 2015 BESTOND UITGEVERIJ VAN OORSCHOT 70 jaar. Ter gelegenheid van dit heugelijke feit verschenen twee fraaie eenmalig laaggeprijsde uitgaven *Verzamelde gedichten*, die van Rutger Kopland en die van M. Vasalis. Feestelijk laag geprijsd en daarmee een cadeautje voor de poëziefhebber, was het zeker ook een goede commerciële zet. Immers de beide dichters worden veel en graag gelezen en de *Verzamelde gedichten* horen dan ook tot de bestverkopende titels van de uitgever. Met die prettig geprijsde dikke Kopland en de dito geprijsde wat dunner Vasalis heeft de lezer echt iets moois in handen. Het gaat om mooi gebonden uitgaven, voorzien van fraaie bandontwerpen van Christoph Noordzij.

Schrijvend over deze uitgaven in dit tijdschrift voor geestelijk verzorgers vraag ik mij een aantal dingen af. Zijn geestelijk verzorgers bovengemiddeld vaak poëzielezers? Maken zij in hun werk gebruik van poëzie? Zij zijn mensen van het woord en een goed gekozen gedicht kan een bijdrage leveren aan de duiding van levensvragen van cliënten. Is het zo dat dichters die ook psychiater zijn op extra belangstelling kunnen rekenen van leden van onze beroepsgroep? De psychiater is immers de ultieme kenner van onze vaak gefrustreerde en kreupele verwachtingen van het leven en van de gestoorde varianten daarvan. Zorgt het psychiater-zijn daarmee voor een extra dimensie in de poëzie? En is dat voor de geestelijk verzorger een reden om zich juist in die poëzie te willen verdiepen?

Het zal mij maar gedeeltelijk lukken om op deze vragen heldere antwoorden te vinden. Ik ken het gemiddelde leesgedrag van geestelijk verzorgers niet. Ik weet niet of daar ooit onderzoek naar gedaan is. En hoe het zit met het gebruik van gedichten in de beroepspraktijk weet ik ook niet. Maar de vraag naar de verhouding tussen het dichterschap en het psychiater-zijn van Rutger Kopland en Vasalis kan wel nader verkend worden.

Typeringen van persoon en werk: een tweetal gedichten

In de gedichten van Rutger Kopland overheerst niet zelden een wat berustende kalmte, een kabbelend stromen van waarnemingen die tot een groeiend inzicht leiden. Vervolgens constateert de lezer dat wat in de taal tot uitdrukking is gebracht, toch ook weer niet helemaal klopt, dat het toch weer anders zit. *Wie ben ik toch, waar was ik ooit, waar eindig ik:* de verwondering daarover, de verbijstering soms, dat is wat de poëzie van Kopland zo aangrijpend maakt. Van dit besef van het verlies van de tijd en de tijd als herinnering is heel het werk van de dichter doortrokken.

De drie mogelijkheden
van het menselijk denken

Op de fiets gaat alles wel langzaam
Maar toch nog behoorlijk hard.

Wie heel goed luistert aan een stilstaand
horloge hoort een zacht tikken.

Waar blijft de tijd? Om daar over na
te denken hebben wij het zwerk.

Het gaat in de gedichten van Kopland dikwijls over het verlangen naar een tijd waarin de dichter nog kind was, nog ouders en grootouders had en het kind nog ten volle in de ongescheidenheid leefde. Wanneer die eenheid verbroken is, ontstaat een groot besef van vergankelijkheid, vergeefsheid, zinloosheid en niet-weten: de dichter valt nooit meer met zichzelf samen in de latere levensfasen, waarvan de dood de onvermijdelijke uitkomst is. Het religieuze functioneert niet meer, krijgt die wond niet meer geheeld, ook al schemert de G van Koplonds jeugdjaren nog wel in een aantal van zijn gedichten door. Maar de poging tot dialoog komt maar van één kant. De natuur is niet meer dan die is. Je kunt die wel tot spreken brengen – en de dichter doet dat ook – maar dan zegt hij er meteen bij dat dat natuurlijk helemaal niet mogelijk is. Dat is een vreemde paradox. De dichter heeft die echter nodig om nauwkeurig te kunnen zeggen hoe vertrouwd én vreemd de dingen tegelijkertijd zijn. Elk woord is goed geworden, zoals

je ook kunt lezen in verschillende opstellen van Kopland over het schrijven van een gedicht. Net zolang schuiven en schrappen tot het gedicht 'klik' zegt. 'Het mechaniek van de ontroering' noemde hij dat. In dat superieure, fijnmechanische handwerk schuilt het geheim van de grote zeggingskracht van deze dichter.

En dan Vasalis. Zij schrijft:

Avonduur

De aarde keert zich langzaam op haar
andere wang,

het licht verbleekt zonder geliefde.

Ik zie het aan, vermoeid en bang:

dit avontuur duurt eeuwenlang

en zonder samenhang

met onze korte liefde.

Ook dit gedicht gaat over tijd. Over de korte tijd van de liefde tegenover het betekenisloze decor van de eeuwigheid en het gebrek aan verband tussen die twee. Ook hier is sprake van incongruentie en ongerijmdheid. Het werk van Vasalis is doortrokken van het dramatische van de menselijke conditie. Anders dan bij Kopland is die dramatiek in soms heftige zinnen gevat. De pijn van het leven is hier scherper verwoord. Vasalis' poëzie is daarmee rauwer en meer zintuiglijk van karakter. Zij schreef regels die men, eenmaal tot zich genomen, nooit meer vergeet ('*ik droomde in de oorlog dat het oorlog was*'). Haar bundels vonden hun weg naar een groot publiek. Het succes benauwde haar op den duur hevig. In brieven aan uitgever en vriend Geert van Oorschoot, die haar voortdurend aanspoorde om nieuw werk te maken, liet zij ondubbelzinnig weten dat al die aandacht voor wat al gemaakt was de ontwikkeling van haar schrijverschap in de weg ging staan. De bundels gaan haar 'onbeschrijfelijk de keel uithangen'. De lezer die haar werk voor het eerst, of bij herhaling onder ogen krijgt zal deze weerzin echter niet voelen. Die zal eerder verrast zijn door de sublieme wijze waarop de dichter de scherpe confrontatie met het leven onder woorden weet te brengen.

Zich verhouden tot de geleefde (verloren) tijd

In het werk van beide dichters wordt op indringende wijze poëtisch verslag gedaan van de worsteling met de grote vragen van het leven. Die worden niet op een abstract-filosofisch niveau gesteld, maar dichterlijk verwoord op grond van ervaringen van concreet geleden verlies, pijnlijke ongerijmdheden en het niet geheel meer thuis kunnen zijn in de onbegrijpelijke constellatie waarin het leven gevat lijkt. Het verlies aan betekenis en zin en de eenzaamheid die dat met zich meebrengt, krijgen een poëtisch antwoord dat niet sluitend is omdat het niet mogelijk is om dat sluitend te maken. Geestelijk verzorgers zullen deze inconsistente als geen ander kunnen plaatsen. Zij zijn immers niet alleen gevoelig voor de verwoorde ervaringen, maar vooral ook specialisten in het herkennen van de existentiële nood van de ander en in het mee-vinden van duiding en zin. Zij kunnen omgaan met het besef van de grootsheid en nietigheid van het leven, en kunnen anderen helpen een verhouding te vinden tot de verloren tijd. Het lezen van de poëzie van Vasalis en Kopland is daarom aanbevelenswaardig voor het zelf-verstaan en het verstaan van de ander. Maar hebben de dichters die ook psychiater waren nog iets extra's in petto? Geven ze wellicht ook iets van een aanwijzing over de manier waarop het zoeken naar zin en betekenis gestalte kan worden gegeven? De beantwoording van deze vragen brengt ons bij de kwestie van de 'dubbele identiteit'.

Dubbele identiteit: 'twee ambachten'

Door het kiezen van een pseudoniem voor het dichterschap hebben zowel Rudy van den Hoofdakker (1934-2012) als Margaretha Droogleever Fortuyn-Leenmans (1909-1998) een scheiding willen aanbrengen tussen hun wetenschappelijke en beroepsarbeid enerzijds en het schrijverschap anderzijds. Vasalis was voorts wars van elke vorm van publiciteit. Een foto van haar op het omslag van een van haar bundels was onbespreekbaar. Openbare optredens werden door haar

categorisch afgewezen. Nergens spreekt zij zich uit over hoe het is om dichter én psychiater te zijn. In de brieven aan Van Oorschot gaat het soms over haar werk als kinderpsychiater. Maar nooit in relatie tot haar dichterschap. Rutger Kopland doet dit nadrukkelijk wel. In een beschouwing *Over de verhouding tussen wetenschap en poëzie* (1990) zegt hij in zijn openingswoorden:

Ik heb er een hekel aan als de psychiater-dichter of de dichter-psychiater Rudy van den Hoofdakker of Rutger Kopland te worden aangesproken. De dichterlijke psychiater en onderzoeker, de psychiatrische poëet. Ik voel niets voor deze mengsels. Ik heb twee ambachten die ik gescheiden houd, ten bate van mijzelf en ten bate van anderen. De psychiatrische poëet roept bij mij het beeld op van iemand die meent dat poëzie heilzaam is, de weg naar het geluk, een therapeutisch proces. Dat is het niet. De dichterlijke psychiater lijkt me de zachte heelmeester, die andermans verwarde en duistere gedachten wel aanvoelt, en pijnlijke verheldering uit de weg gaat. Dat helpt niet.

In zijn later verschenen publicatie: *Twee ambachten: Over psychiatrie en poëzie* (1993, met beide namen op de voorzijde van het boek), werkt Kopland/Van den Hoofdakker het thema van de dubbelheid verder uit. Het eerste deel, over psychiatrie, laat helder zien waar de biologisch psychiater Van den Hoofdakker staat. Hij verwerpt zowel de *mindless psychiatry* als de *brainless psychiatry*. De eerste is een overwaardering van het chemische-fysische aspect van ons bestaan en een reductie van het domein van de geest en de ziel. De *brainless psychiatry* doet het omgekeerde: daar krijgt het zielenleven de volle accentuering ten koste van de aandacht voor de biologische verankering van het leven. Het gaat, wat Kopland betreft, om de juiste verhouding tussen die twee.

Dichten zou van een geheel andere orde zijn. Zoek vooral geen verbanden waar ze niet zijn, lijkt Kopland te willen zeggen. Is dit dan waar we het mee moeten doen? Nee,

want in het tweede deel van *Twee ambachten* verrast hij ons met een prachtige beschouwing over het begrip empathie. De psychiater en de dichter kunnen niet zonder. In het artikel 'De elf geboden' schrijft hij in zijn elfde gebod over de affectieve en de cognitieve kant van empathie. De tijdelijke verplaatsing in de ander moet een mengeling zijn van het kunnen begrijpen en het kunnen aanvoelen van de ander. Vervolgens dient te worden uitgesproken wat het resultaat van die mentale activiteit is. Voelt de ander zich niet begrepen, dan is de plank misgeslagen. Dan moet verder worden gezocht. Ook in het schrijven is dit volgens Kopland aan de orde. De geschreven tekst moet door de schrijver zelf gelezen worden als met de ogen van een ander. En begrijpt die lezer dan waar het geschrevene over gaat? En moet het zelfs niet zo zijn dat die lezer een beter begrip heeft van het geschrevene dan de schrijver zelf? Als dat zo is, dan is de tekst, het gedicht klaar. Kopland zegt het zo: 'Een gedicht vraagt aan de dichter: is dit wat je bedoelde zonder dat je het wist?' Empathie is zoveel meer dan het wel zo'n beetje aanvoelen wat de ander beweegt. Leerzame lectuur voor geestelijk verzorgers.

Een streng onderscheid

Slaat de geestelijk verzorger twee vliegen in een klap wanneer zij of hij zich begeeft in de poëtische werelden van Vasalis en Kopland? Verpakken de dichters hun kennis van dat andere ambacht op een zodanige, bijna onmerkbaar wijze in hun gedichten, dat de lezer als het ware dubbel geïnformeerd wordt, namelijk over wetenschap en poëzie? Uit wat met name Rutger Kopland daarover heeft laten weten, moet het strenge antwoord zijn: 'neen'. Aan beide dichters kan een diep inzicht in de aard van de menselijke conditie niet ontzegd worden. En de wijze waarop die kennis in zoveel schitterende gedichten is neergedaald, bewijst een enorm vakmanschap. Maar de oproep van Kopland om de dingen niet te vermengen lijkt steekhoudend. Poëzie hier, psychiatrie daar. Toch permitteer ik het me om die strengheid hier te relativeren. Is datgene wat Rudy van de

Hoofdakker/Rutger Kopland te berde brengt over empathie nu niet juist de brug die dichterschap en psychiater-zijn verbindt? Hebben zijn wetenschappelijk werk en zijn dichterschap niet onder dezelfde ascendant gestaan? Kan poëzie niet heilzaam zijn en wordt psychiatrie een softe een versluiserende aangelegenheid wanneer dichter en psychiater samen in de lift stappen?

Noodzakelijke verplaatsing als kernopdracht van geestelijke verzorging

Kopland zal zo zijn redenen hebben gehad om het vraagstuk van de twee ambachten op de spits te drijven. Hij zag zich in openbare optredens vaak geconfronteerd met vragen over zijn dubbeltalent. Hij zal zich daar zo nu en dan aan gestoord hebben. Hij heeft het nodig gevonden om eens heel helder uiteen te zetten hoe het nu eigenlijk zat met die gesuggereerde verwantschap. Juist in die uiteenzetting heeft hij prachtige beschouwingen gewijd aan de kunst van het zoeken, die kleine klik, het mechaniek van de ontroering. Zonder *noodzakelijke verplaatsing* zou het hem niet gelukt zijn de antwoorden te vinden die hij zocht. Ook voor de geestelijk verzorger vormt empathie als noodzakelijke verplaatsing de sleutel tot het gesprek en de ontmoeting met de ander in haar of zijn gemis, pijn, verdriet of ontheemding. Kopland vraagt zich af of empathie kan worden aangeleerd. Hij heeft zo zijn twijfels. In zijn opleiding tot arts heeft hij wel een en ander op dat vlak afgeleerd. Om vervolgens weer veel terug te winnen in bijzondere momenten van reflectie en supervisie. Empathie vraagt veel beschouwelijke tijd, moet onderhouden worden en erkend in zijn cognitieve en affectieve facetten. Hebben geestelijk verzorgers die tijd, maken zij die?

Slot

Reflectie op de thema's die hierboven in het werk van M. Vasalis en Rutger Kopland aangeduid werden, behoort tot het dagelijks

werk van geestelijk verzorgers. Het is de empathie die als het ware medium is in het vinden van mogelijke richtingen van antwoorden op de pijnlijke vragen die het leven stelt. Empathie als tegenwicht. Dat is geen kwestie van een kunstje of een trucje. Zoals poëzie geen kwestie is van een hoepel of een spel kaarten. Het is zorgvuldige, volhardende arbeid die om behoorlijk onderhoud vraagt. Het lezen van de poëzie van dichters als Vasalis en Kopland kan daarbij helpen. Zoals ook de beschouwingen over dichterschap en psychiater-zijn helpen inzicht te krijgen in de noodzakelijke verplaatsingen van de geestelijk verzorger.

Hans Janssen was werkzaam bij Esdege-Reigersdaal, eerst als geestelijk verzorger, vervolgens als supervisor/begeleidingsdeskundige. Hij schrijft en fotografeert. hans.janssen80@kpnmail.nl

Literatuur

- Brandt Corstius, H., Kopland, R., Nolthenius, H., Vroman, L., Haasse, H., & Zwier, G. J. (1990). *Forensen tussen literatuur en wetenschap*. Utrecht-Antwerpen: Veen.
- Hanssen, L. (2006). *Een misverstand om in te geloven. De poëzie van M. Vasalis*. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep.
- Hoofdakker, R. H. van den (1970). *Het bolwerk van de betersweters. Over de medische ethiek en de status quo*. Amsterdam: Van Gennep.
- Jong, O. de (2016). Dit wonderlijk gespleten heden. Over twee gedichten van Vasalis. In *Het visioen aan de binnenbaai* (pp. 98-107). Amsterdam-Antwerpen: Atlas-Contact.
- Kopland, R. (1995). *Het mechaniek van de ontroering*. Amsterdam: Van Oorschot.
- Kopland, R. / Hoofdakker, R. H. van den (2003). *Twee ambachten. Over psychiatrie en poëzie*. Amsterdam: Van Oorschot.
- Vasalis, M., & Oorschot, G. van (2009). *Briefwisseling 1951-1987. Bezorging en commentaar: Nop Maas en Maaïke Meier*. Amsterdam: Van Oorschot.